

УДК 1:37.015.31(477)

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1\(34\)-04](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1(34)-04)
Ільїн Володимир,

доктор філософських наук, професор,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0503-8545>

ФОРМУВАННЯ ПРОБЛЕМ ОБДАРОВАНOSTІ І ТАЛАНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ГУМАНІЗМІ

Анотація.

У статті розглянуто проблему формування ідеї обдарованості й таланту в українській філософії епохи Відродження. Автором підкреслено, що джерела формування уявлень про творчу особистість потрібно шукати в часі, коли на території давньоукраїнської держави почав розгортатися процес культурної революції. Зазначено, що характерною рисою киеворуської філософської думки є несприйняття логіко-дискурсивного способу мислення, властивого для схоластики. Показано, що вітчизняні мислителі розвивають ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, займаючи проміжне становище між сферою духу і матерії, належачи до двох світів – земному і небесному.

Ключові слова: творчість; обдарованість; талант; гуманізм; людина; пізнання.

Ідеї активної, творчої людини в контексті гуманізму поширювалися не лише в західноєвропейській культурі, а й знайшли своє безпосереднє відображення в українській філософській думці. Вона не була простим віддзеркаленням цих ідей, а створювала власне розуміння і ставлення до світу, опосередковано впливаючи на виникнення нових уявлень та поглядів у філософії Ренесансу та Нового часу. «Якщо ми просліджуємо історичні зв'язки, – зазначає Е. Гуссерль, – виходячи, як це необхідно, від нас самих і нашої нації, то історична безперервність вестиме нас від нашої дедалі ближче до сусідньої нації, і так від нації до нації, від епохи до епохи» [3, с. 67]. Ця трансформація для України була складною, відбувалася під впливом ідей Реформації, яка багато в чому була резонансом Відродження. Спонукальною причиною активізації філософсько-гуманістичної думки в Україні було і те, що і Ренесанс, і Реформація мали не тотожні міркування про людину, оскільки «релігійний індивідуалізм (Реформації – В. І.) ... своєю суттю зовсім інший, ніж егоцентричний індивідуалізм ренесансу» [7, с. 215].

Поширенню ідей про творчу, активну людину сприяв також соціально-економічний прогрес, що розпочався в Україні з XV ст., а саме поява великої кількості міст, інтенсивний розвиток зовнішньоекономічних зв'язків. Створення передумов для виникнення нового способу виробництва, економічних відносин посилюють інтерес до рідної культури, історії, мови, пробуджується національна свідомість. Починаючи вже з середини XV ст., з'являється розуміння необхідності широкого розвитку освіти і науки, зростає кількість шкіл і підвищується їхній освітній рівень. Тісні економічні, торговельні і культурні зв'язки із Заходом збільшили попит на освічених, творчих людей, які були необхідні як для певних професій, так і для науки, культурного життя. Оскільки ні вищих, ні середніх навчальних закладів на той час в Україні не було, то багато українських юнаків продовжували освіту в польських і західноєвропейських університетах.

Здійснений короткий аналіз процесу утвердження попиту на активну, творчу людину в Україні в добу Відродження ставить питання про підстави, ґрунт, на якому будувалися ключові теоретичні ідеї філософсько-гуманістичного мислення. Адже не лише соціально-економічні та політичні передумови стали причиною поширення цих ідей, а і та велика філософсько-теоретична, теологічна, культурна спадщина, що залишалася з часів Київської Русі, а також здобутки розвитку української духовності в XV–XVI століттях. Відповідь на ці питання дає можливість вірно зрозуміти сутність подальшого розвитку проблеми творчої, обдарованої людини в українській філософії, богослов'ї, культури загалом.

Джерела формування уявлень про творчу особистість потрібно шукати в тому часі, коли на території давньоукраїнської держави почався новий етап культурної еволюції, який можна порівняти за своїми масштабами і наслідками з духовною революцією. Він ознаменований формуванням особливого типу світогляду і того типу взаємовідносин християнської філософії та етнічних традицій, що визначається як філософська культура Київської Русі. Саме в цей час, у ході творчого діалогу міфоепічної свідомості з візантійським християнством (насамперед з елліно-елліністичним світоглядним ядром останнього) закладвся фундамент українського менталітету (X–XII ст.). Утворений в результаті взаємозв'язку давньоруської культури з візантійським християнством *творчий синтез* «виявився активно-вибірковим насамперед з боку киеворуського його складника, про що свідчить хоча б слов'яномовна (а не грекомовна) його (синтезу) форма. Інакше кажучи, киеворуська культура і менталітет, що народжувалися в діалозі з візантійським християнством, інтегрували в себе лише ті елементи останнього, які виявилися «співзвучними» світоглядно-ментальним орієнтаціям киеворуської («полянської» насамперед) людинності» [2, с. 30].

Важливе значення для вияснення вітчизняних філософських орієнтацій є уточнення того факту, що національний характер українців зі всією його специфікою утворився під впливом особливих обставин їх історичної долі, серед яких одне з провідних місць належить розташуванню України «між Заходом і Сходом». Але огляд суспільно-політичного життя України того часу, вважає І. Лисяк-Рудницький, говорить про неї як про «типово європейську країну» [5, с. 8–9]. Ця думка обумовлюється тим, що духу свободи, характерному для державності Києва, сприяв суспільний лад, заснований на договірних відносинах; пошанування прав і гідності індивідуума; обмеження влади князя боярською радою і народним вічем; самоуправне життя міських громад; територіальна централізація на «квазіфедеративний» кшталт. Цей волелюбний, європейський за своєю суттю дух обумовлює формування творчої, активності індивідів.

Безумовно, філософська думка Київської Русі має відмінність від сталих традицій західноєвропейської філософії. Зокрема, це було зумовлено відсутністю філософських центрів і шкіл, які б могли слугувати становленню інтелектуальної спільноти, філософія не викладалася як «наука», не було «чистих», професійних філософів. У ролі таких виступають богослови, які виходять за релігійні рамки, розв'язуючи світоглядно-філософські проблеми. Важливою відмінністю було і те, що в киеворуській філософській мудрості не фіксується яскраво виражена зацікавленість до догматичних і теоретичних побудов, але чітко простежується її гуманістична спрямованість. Це виявляється в прагненні вирішувати актуальні для суспільства питання соціальної практики, шляхом залучення обдарованих, талановитих, освічених спеціалістів. Провідними проблемами є: знання (істина, мова і мислення, віра і розум, шляхи і мета пізнання); смисложиттєва проблематика (добро і зло, теодицея, доля, історіософські ідеї); проблема людини (мета життєдіяльності, співвідношення душі і тіла, розуму і почуттів); обдарованості, таланту, здібностей; питання соціальної практики (взаємовідношення держави, церкви та індивіда); етична проблематика (благо, добродіяльність, природа моральності тощо) [4, с. 39].

Для становлення філософської думки Київської Русі важливе значення мало її звернення до культури і філософії Давньої Греції, Візантії, Болгарії. Важливо враховувати, що філософсько-світоглядні та релігійні ідеї, засвоювані в процесі взаємодії з греко-візантійською культурою, не механічно переносилися, а синтезувалися, суттєво перероблювалися з врахуванням потреб киеворуського суспільства. Тому в інституціональному, змістовному і формальному планах виділяються тенденції вітчизняної філософської традиції, що зароджується в XI ст., накреслюються типологічні ознаки власне філософії. Необхідно враховувати європейський характер киеворуської культури (особливо культури філософської, оскільки вона включала в себе елементи західноєвропейської культури), в силу чого увага зосереджується на виявленні творчої, основної сутності людини. Єдність слова і мудрості, союз «любові до Логоса» і «любові до Софії» виокремлювала людей обдарованих і творчих.

Вплив античних традицій, що зберігалися у візантійській культурі, взаємодія Логоса і Софії, авторитет християнського неоплатонізму говорять про те, що українська філософія бере витоки

з еллінської цивілізації. Проте враховуючи «співзвучність» світоглядно-ментальним орієнтаціям києворуської людності, її характерною рисою є не сприйняття логіко-дискурсивного способу мислення, властивого західноєвропейській схоластичній філософії, (який в Новий час виродився у форми тенденційного раціоналізму). У києворуській філософській думці зберігаються і продовжуються традиції античного філософського діалогу, які, з'єднавшись з біблійними, середньовічними і ренесансними мотивами, дозволили виявити яскравих, творчих, талановитих українських полемістів – особливо І. Вишенського, філософів – насамперед Г. Сковороду [4, с. 40].

Давньоукраїнська філософська думка києворуської доби – живе історичне явище. Вона мала власний образ і духовний досвід, відтворювала дух своєї епохи, що дає змогу говорити: по-перше, про її відповідність гуманістичним тенденціям античної філософії і візантійської традиції; по-друге, про утвердження високоморального змісту людського співжиття, діяльного добра і милосердя, принципів миру і добродіяльності. Це свідчить про її високу духовність і гуманістичну спрямованість, які знаходять свій подальший вияв у пошуку та реалізації обдарованості й таланту. Тобто для життєвості та цілісності культури києворуського суспільства дедалі більшого значення набувають науки про дух і культуру з їх визнанням самотності обдарованих індивідів та їхньої здатності до розуміння культурного та духовного сенсу. Це постає цілісною парадигмою, у якій варіації та спонтанні прояви обдарувань об'єднуються в один головний мотив. Актуальним є те, що гуманістичні традиції української філософії і культури формуються у сфері «тяжіння» еліно-грецької (Боспорське царство, Візантія) культурної парадигми з її «софійно»-діалектично орієнтованим на «внутрішню» людину, екзистенційним менталітетом. У ході творчого діалогу з християнством українська культура засвоює екзистенційно-«софійні» доміанти античної діалектики, її особистісно-неформальний (іраціонально-містичний) дух, близький ментальним настановам міфо-епічної свідомості полян-русичів. Світоглядно-філософським результатом цього став український неоплатонізм XVI–XVII ст., що сформувався на ґрунті знаменитих «Ареопагітик» [1].

Їх автор Псевдо-Діонісій обстоював позицію апофатизму, яка прагне виразити абсолютну трансцендентність Бога шляхом послідовного заперечення всіх його атрибутів і означень, усуваючи одне за одним поняття і уявлення, які відносяться до нього. Наприклад, про Бога не можна сказати не лише те, що його немає, але й те, що Бог пізнається розумом в його творіннях, але й це пізнання можливе через містичну єдність з божеством, тобто в сфері позасвідомій. А ця сфера і є джерелом обдарованості таланту.

Апофатизм Псевдо-Діонісія приводить до єретичної (як для того часу), але водночас глибоко гуманістичної ідеї, яка пізніше знаходить втілення і подальший розвиток в українській філософії: пізнання Бога, божественного не є самоціллю оскільки основою ареопагітичного вчення є ідея «спасіння» кожної конкретної людини. У такому випадку пізнання уявлялося необхідним кроком на шляху до «спасіння», а оскільки предмет пізнання – Бог – нескінченний, то і саме пізнання є нескінченим шляхом пошуку істини. Пізнання для ареопагітиків було і умовою віри, і стимулом морально-етичного очищення, удосконалення людини. Догмат про «олюднення» («олюдинування») Бога актуалізував можливість «спасіння», а пізнання Бога вже на другій, «екзистенціальній» ступені (як єднання з ним, «життя в ньому») робило реальним «спасіння» для кожного індивідуума [4, с. 42].

Теоретична позиція апофатизму зумовлювала «гуманістичну практику», яка знаходила своє виявлення як у філософських ідеях, так і розповсюдженні цих ідей на покращення суспільно-політичного устрою. Яскравим прикладом «практичного гуманізму» може бути чернеча діяльність в монастирях. У добу Київської Русі монастирі стали осередками середньовічної «вищої» культури та освіченості – як теоретико-канонічного оформлення. Для того, щоб стати ченцем, потрібно було мати певну силу переконаності, що є формою обдарованості. В умовах зростання внутрішніх і зовнішніх конфліктів монастирське життя було «певним виходом» зі скрути, оскільки було «втечею у свій внутрішній світ», надавало людині певної життєвої сили. Причому розуміння виразу «життя філософське» як «життя у Христі» є розумінням «філософії» як «практичної моралі». Чернецтво утворювало особливу духовну «сферу», у якій був свій специфічний

світ колоритних подій і персонажів, а ідеальні образи отримують яскравість і виразність. Як Афон був «вищою духовною школою» Візантії і всього православного світу, так і Києво-Печерська Лавра, яка збирала до себе творчих індивідів, відігравала роль духовно-філософського осередку землі української.

Традиції гуманістичної думки, що були започатковані у філософській думці Київської Русі, знаходять своє продовження в наступні епохи розвитку філософії і культури в Україні, зокрема в добу Ренесансу. Як європейське, так і українське Відродження – це епоха змін, епоха «концентрованого» перетворення культури, епоха, яка відрізняється високим рівнем самопізнання. Проте українське Відродження означало і усвідомлене повернення до духу античної культури, розуміння початку нового як специфічно індивідуального і неповторного. Розвиток філософської думки в Україні, як і в Західній Європі, відбувався на основі ідеології гуманізму, що органічно влилася в філософію як її найважливіша частина і в якій знайшли своє відображення нові різнобічні запити людської особистості. Центр «тяжіння» з уявлень про світ «переноситься» на вивчення людини. В міру свого розвитку гуманізм репрезентував апофеоз людини, людських цінностей, потенцій, обдарувань і здібностей, що засновані на єдності сенсуального і логічного пізнання, уявлень про світ [4, с. 43].

Аналіз сутності гуманізму показує, що поширення в просторі та часі не перетворювало його з історичної категорії в логічну, а навпаки – зробило історичною категорією, об'єктом незворотньої трансформації, що зберігає певний тотожний собі суб'єкт. Розширення і трансформація поняття «гуманізм» наближало його до поняття «творчість», надавало останньому більш актуальний загальний об'єм (за іманентним змістом). Як і для Відродження загалом, для творчості обдарованих індивідів характерна особлива просторово-часова сфера, у якій поєднані минуле і майбутнє, немовби перенесені в «тепер», де в одному історичному моменті вони проявилися в найбільш явній формі.

Щодо проблеми розробки українськими мислителями гуманістичної проблематики потрібно зазначити, що в поняття «гуманізм», що поширювався в Україні, і сучасники, і пізніші дослідники вкладали новий зміст. Його потрібно шукати в трьох напрямках:

- Ренесанс відродив античний ідеал гармонійної, урівноваженої краси;
- Ренесанс був «відкриттям» та «звільненням» людини;
- Ренесанс «відкрив» людину обдаровану, творчу, активну.

Це дуже важливі духовні надбання, але серед них найскладнішою виглядає справа з «відкриттям обдарованої людини». Саме вона була в центрі уваги і християнської думки. «Відкриття» обдарованості й таланту людини було куди більше боротьбою за людину проти християнського розуміння її єства й залежності від церковного авторитету. «Визволення людини – це так! – підкреслює Д. І. Чижевський. – Проте ренесанс не ставив собі питань, чи є таке «визволення» людини не лише від церковних, а часто і від моральних, суспільних чи інших авторитетів справжнім «відкриттям» її єства, чи, може, радше збоченням. Позитивним ідеалом «всебічного розвитку» людини... було те нове, що, до певної міри, справді найкраще нагадувало античність» [7, с. 214].

В Україні середньовічні принципи філософування зазнають значної трансформації в XVI ст. у зв'язку з переорієнтацією філософської думки від богопізнання до пізнання людини та визнання її самоцінності. Причини цього явища мали не лише зовнішній характер (Україна в той час разом із Польщею рухалася в руслі західно-європейських процесів), а й внутрішній: збереглися традиції давньоукраїнської філософської думки, де проблемі людини надавали великого значення. Причому це було не в однозначній її описовості, оскільки для цього часу українське філософське мислення було на тому рівні, на якому свідомість «не являє собою часткове значення, яке можна було б назвати внутрішнім смыслом, або самопізнанням; вона є виміром трансфеноменального буття в суб'єкті» [6, с. 121]. Вітчизняні мислителі, спираючись на здобутки своїх попередників, розвивають ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоствердження особистості в її суто

земному вимірі. Аналіз їхніх поглядів надає можливість виділити такі характеристики людини: вона завдяки своїм здібностям і талантам є творцем самої себе через причетність до божества; орієнтація відбувається не на абстрактну людину, а на реальну, яка є не «маріонеткою» в руках творця, а відповідальним його «співробітником». У центр філософських роздумів ставилися також проблема співвідношення Бога й людини, наближення Бога до людини (боговтілення), отождолення Бога й людини, визнання людини досконалим за своєю природою творінням, рівним божеству; розуміння людини як істоти тілесної й духовно здорової, не зіпсованої «гріховним» минулим, а також обожнення людини як творця самої себе.

Українські гуманісти, згідно з філософськими традиціями, людину розглядали як істоту, яка займає проміжне становище між царством духу і царством матерії та належить – в силу існування в ній тілесного і духовного, творчого начал двом світам – земному і небесному. Проте перевага віддається духовній природі людини, вона є основною, визначальною, найбільш гідним об'єктом наукового дослідження. Людина як сукупність «матерії і форми» в їх нероздільній єдності (що було виявленням нового, гуманістичного її осмислення), постає здатною до життя і діяльності через творчість, насагу до якої надає душа.

Використані літературні джерела

1. Бичко А., Бичко І. Кордоцентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність*. Київ: Інститут філософії НАН України, 2003. С. 51–78.
2. Бичко І. В. Поняття Кризи в історії філософії. *Цивілізація на роздоріжжі: Пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів*. Київ: Заповіт, 1998. С. 66–69.
3. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: Хрестоматія*. Київ: Ваклер, 1996. С. 62–94.
4. Ільїн В. В. Діалог «Софії» і «Логосу» (феноменологія екзистенціально-персоналістських інтенцій української філософської антропології). Київ: Сталь, 2002. 288 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. Київ: Світоч, 1994. Т. 2. 264 с.
6. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія*. Київ: Ваклер, 1996. С. 113–182.
7. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Кобза, Орії, 1992. 230 с.

References

1. Bychko, A., & Bychko, I. (2003). Kotsentrychno-barokovyy kontekst ukrayinskoyi filosofiyi: fenomen Skovorody [Concentric-Baroque Context of Ukrainian Philosophy: The Skovoroda Phenomenon]. Kyiv. 51-78. [in Ukrainian].
2. Bychko, I. V. (1998). Ponyattya Kryzy v istoriyi filosofiyi [The Concept of Crisis in the History of Philosophy]. *Tsyvilizatsiia na rozdorizhzhzi: Poshuky filosofsko-svitohliadnykh oriientyriv – Civilization at the Crossroads: The Search for Philosophical and Worldview Guidelines*. Kyiv. 66-69.
3. Husserl, E. (1996). Kryza yevropeyskoho lyudstva i filosofiya [The Crisis of European Humanity and Philosophy]. *Suchasna zarubizhna filosofii. Techii i napriamy – Modern foreign philosophy. Trends and directions*. Kyiv. 62–94. [in Ukrainian].
4. Ilyin, V.V. (2002). Dialoh «Sofiyi» i «Lohosu» (fenomenolohiya ekzystentsialno-personalist-skykh intentsiy ukrayinskoyi filosofskoyi antropolohiyi) [Dialogue between “Sophia” and “Logos” (phenomenology of existential-personalist intentions of Ukrainian philosophical anthropology)]. Kyiv. 288 p. [in Ukrainian].
5. Lysyak-Rudnytsky, I. (1994). Istorychni ese [Historical essays]. Kyiv. 264 p.
6. Sartre, Zh.-P. (1996). Buttya i nishcho. Narys fenomenolohichnoyi ontolohiyi [Being and Nothingness. An Essay on Phenomenological Ontology]. *Suchasna zarubizhna filosofii. Techii i napriamy – Modern foreign philosophy. Trends and directions*. Kyiv. 113-182. [in Ukrainian].
7. Chyzhevssky, D. (1992). Narysy z istoriyi filosofiyi na Ukrayiny [Essays on the History of Philosophy of Ukraine]. Kyiv. 286 p. [in Ukrainian].

Ilin Volodymyr, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF PROBLEMS OF GIFTEDNESS AND TALENT IN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL HUMANISM

Summary.

The article considers the problem of the formation of the idea of giftedness and talent in Ukrainian philosophy during the Renaissance and Reformation. It is shown that the spread of ideas about a creative, active person was facilitated by the socio-economic progress that began in Ukraine during this period and conditioned the development of national consciousness, education and science. It is emphasized that the sources of the formation of ideas about a creative personality should be sought in the time when the process of the cultural revolution began to unfold on the territory of the ancient Ukrainian state. For the formation of the philosophical thought of Kyivan Rus, its appeal to Hellenic and Byzantine worldview values and intellectual ideas was of great importance. It is noted that a characteristic feature of Kyivan Rus' philosophical thought is the non-perception of the logical-discursive way of thinking characteristic of Western European scholasticism. The affirmation of the principles of goodness, mercy and peace in Kyivan Rus' society actualizes the problem of recognizing the originality of gifted and talented individuals as leaders of cultural progress. It is shown that the idea of giftedness and talent are consonant with the doctrine of apophatism, which asserts the idea of the possibility of knowledge through mystical unity with divine forces. It is substantiated that the development of philosophical thought in Ukraine during the Renaissance is based on the ideology of humanism, due to which the center of "gravity" from ideas about the world is transferred to the study of man, his potentialities, among which giftedness and talent occupy one of the most important places. It is shown that domestic thinkers, relying on the achievements of their predecessors, develop the ideas of humanistic anthropocentrism with its interpretation of man as the highest value, occupying an intermediate position between the sphere of spirit and matter, belonging to two worlds – earthly and heavenly.

Keywords: creativity; giftedness; talent; humanism; person; knowledge.

Прийнято 21 січня 2025 року. Затверджено 20 лютого 2025 року

УДК 37.018.43:005.591.6

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1\(34\)-05](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1(34)-05)

Ковальов Олександр,
старший науковий співробітник,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-1743-2366>

МЕТОДИ І СПОСОБИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Анотація.

У статті розглянуто проблему розвитку вітчизняної освіти в контексті викликів сучасного світу. Показано, що інструментом аналізу перспектив розвитку системи освіти став феномен форсайту, який відображає найбільшу відповідність певної сфери життя до запитів суспільства. Підкреслено, що сутність сучасної системи української освіти полягає в сприянні індивіду повноцінно розвивати в собі обдарування та творчі задатки і сприяти більш успішному їх розкриттю. Поворот у бік гуманітарної методології та практики її реалізації розкривається в суб'єкт-об'єктних відносинах. Їх гуманітарний вимір дає змогу розкрити сутність сучасної людини, розвиток якої пов'язаний з орієнтацією на сучасний світ як суспільство інтелекту, творчості та знання.

Ключові слова: освіта; форсайт; знання; гуманітаристика; суб'єкт-об'єктні відносини; інформація; людина.